

องค์ประกอบและแบบของภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน ด้านการบังคับสูญหายในประเทศไทย

สุเมธ สุวรรณเนตร^{1*} สันตต์ ทองรินทร์¹ อุณาโลม จันทรุ่งมณีกุล¹ และ ไกรวุฒิ จุลพงศธร²

¹สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

²ภาควิชาการภาพยนตร์และภาพนิ่ง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*Corresponding author E-mail: sumeth.su@spu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) องค์ประกอบการเล่าเรื่องของภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย 2) แบบ (Modes) ของภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย และ 3) เพื่อเสนอแนวทางการผลิตภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหายในประเทศไทย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา ใน 3 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 (R1) การวิเคราะห์ภาพยนตร์สารคดีเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย ซึ่งได้รับรางวัล จำนวน 8 เรื่อง ขั้นที่ 2 (D1) การออกแบบ พัฒนา และผลิตภาพยนตร์สารคดีต้นแบบ และขั้นที่ 3 (R2) การทดลองฉายภาพยนตร์ที่พัฒนาขึ้นให้กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม คือ ผู้ชมทั่วไป ผู้เชี่ยวชาญด้านสิทธิมนุษยชน ผู้ที่เกี่ยวข้องกับด้านภาพยนตร์สารคดีสิทธิมนุษยชน ผู้ที่เกี่ยวข้องเชิงนโยบาย และนักวิชาการด้านการสื่อสาร รวม 33 คน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์กลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการสร้างข้อสรุป

ผลการวิจัยพบว่า 1) องค์ประกอบการเล่าเรื่องในภาพยนตร์สารคดีที่นำเสนอเรื่อง การละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย เน้นการเล่าเรื่องผ่านโครงสร้างสามองก์และการตัดสลับเวลาเพื่อถ่ายทอดความเจ็บปวดและความหวังของผู้สูญเสีย 2) แบบ (Modes) การเล่าเรื่องส่วนใหญ่ใช้แบบบรรยาย เพื่อให้ข้อมูลชัดเจน ควบคู่กับรูปแบบบทกวีและแบบมีส่วนร่วมที่ช่วยสร้างอารมณ์และความสมจริง นอกจากนี้ แบบสังเกตการณ์ ยังมีพลังในการสร้างความรู้สึกร่วมและลึกซึ้งในใจผู้ชม และ 3) แนวทางการผลิตภาพยนตร์ควรใช้โครงสร้างการเล่าเรื่องแบบสามองก์ เพื่อให้เข้าใจปัญหาที่ซับซ้อน มีการใช้ภาพและเสียงที่เหมาะสมเพื่อช่วยกระตุ้นอารมณ์และความรู้สึกร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้อุดมการณ์ของภาพยนตร์มีบทบาทสำคัญในการกำหนดการตอบสนองของผู้ชมที่มีพื้นฐานและประสบการณ์หลากหลาย

คำสำคัญ: ภาพยนตร์สารคดี การบังคับสูญหาย สิทธิมนุษยชน การเล่าเรื่อง แบบการเล่าเรื่อง ภาพยนตร์สารคดี

Composition and Modes of Documentary Films Containing Human Rights Violations of Enforced Disappearances in Thailand

Sumeth Suwanneth^{1*} Santat Thongrin¹ Unaloam Chanrungmaneekul¹ and Graiwoot Chulphongsathorn²

¹School of Communication Arts, Sukhothai Thammathirat Open University

²Motion Pictures and Still Photography Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University

*Corresponding author E-mail: sumeth.su@spu.ac.th

Abstract

This research study was conducted with the aims to 1) examine the narrative elements of documentary films addressing the issue of enforced disappearance as a violation of human rights, 2) analyze the modes of representation employed in such documentary films, and 3) propose guidelines for producing documentary films that deal with enforced disappearance in Thai social context.

This study was conducted following a research and development (R & D) approach which divided the study into three phases as follows: Phase 1 (R1) involved analyzing eight award-winning documentary films that focus on enforced disappearance and human rights violations; Phase 2 (D1) encompassed the design, development, and production of a prototype documentary film; and finally, Phase 3 (R2) consisted of screening the developed documentary to three target groups including 1) general audiences, 2) human rights experts, and 3) documentary filmmakers and professionals working in the field of human rights, policy-related stakeholders, and communication scholars—totaling 33 participants. Data were collected through focus group discussions and in-depth interviews, and were analyzed through thematic synthesis.

The following findings could be observed in the research result: 1) the narrative structures of the analyzed documentaries could be found to commonly employ a three-act format and non-linear storytelling which presented intertwining past and present to convey the emotional depth of victims' experiences, 2) the expository mode has been found to be the most dominant representational style, often blended with poetic and participatory modes to enhance emotional engagement and authenticity. In addition, the observational mode could also be found employed to contribute a heightened sense of realism and empathy, and 3) to conduct an effective documentary production on this topic, prospective producers would be recommended to utilize a three-act structure with purposeful visual and sound design in order to practically communicate complex issues. Furthermore, the film's ideological stance should also be taken in consideration as it could play a key role in shaping viewer response, especially across diverse audience backgrounds.

Keywords: Documentary Film, Enforced Disappearances, Human Rights, Narrative Structure, Documentary Film Mode

Received: 7 March 2025

Revised: 18 April 2025

Accepted: 6 May 2025

บทนำ

การบังคับสูญหายเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่มีความรุนแรงและซับซ้อน ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับประเด็นการเมือง การขัดแย้งกับนโยบายของรัฐ หรือผลประโยชน์ที่ทับซ้อนกับเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบในเชิงลึกต่อผู้ถูกกระทำและครอบครัว โดยเกิดกรณีการคุกคามในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การข่มขู่ การทำร้ายร่างกาย การกักขังในสถานที่ลับ การกักขังในสถานกักกัน การกักขังในสถานกักกัน การกักขังในสถานกักกัน จนถึงการบังคับให้สูญหาย

อนุสัญญาคุ้มครองบุคคลทุกคนจากการถูกบังคับให้สูญหาย ค.ศ. 2006 ของสหประชาชาติ (United Nations, 2006) ได้กำหนดนิยามเกี่ยวกับการบังคับสูญหายไว้ในข้อ 2 ว่าการบังคับสูญหายคือ การจับกุมหรือการลิดรอนเสรีภาพที่เจ้าหน้าที่รัฐหรือบุคคลที่ได้รับการยอมรับจากรัฐกระทำการแล้วปฏิเสธการรับรู้เกี่ยวกับการกระทำดังกล่าว เช่นเดียวกับ พ.ร.บ. การบังคับสูญหายของประเทศไทย พ.ศ. 2565 (พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้บุคคลสูญหาย, 2565) มีเนื้อหาสอดคล้องกับกรณิดังกล่าวตามมาตรา 7 โดยระบุว่าหากเจ้าหน้าที่รัฐคนใดเอาตัวบุคคลไป แต่ปฏิเสธว่าไม่ได้ทำ หรือปกปิดชะตากรรมหรือสถานที่ควบคุมตัวบุคคลนั้น ทำให้บุคคลนั้นไม่ได้รับการคุ้มครอง ถือว่าเจ้าหน้าที่รัฐนั้นกระทำความผิด “ฐานกระทำให้บุคคลสูญหาย” ขณะที่องค์กรสิทธิมนุษยชน Amnesty International Thailand (Amnesty International Thailand, 2020) ได้อธิบายเกี่ยวกับการบังคับสูญหาย หมายถึง การที่เจ้าหน้าที่รัฐ บุคคล หรือกลุ่มบุคคลที่ได้รับการสนับสนุนหรือรู้เห็นเป็นใจ ดำเนินการลักพาตัว คุมขัง หรือลิดรอนเสรีภาพของบุคคลโดยปกปิดชะตากรรมและที่อยู่ของพวกเขา

ในประเทศไทย มีปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกับคำนิยามในข้างต้น โดยผู้ที่ได้รับการปฏิบัติส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับผู้ที่ทำงานด้านสิทธิมนุษยชนและการเมืองความมั่นคง เช่น กรณีสมชาย นิละไพจิตร ทนายความสิทธิมนุษยชนที่หายตัวไปเมื่อปี พ.ศ. 2547 กรณีของพลละจี รักจงเจริญ หรือ “บิลลี่” ที่หายตัวไปในปี พ.ศ. 2557 และกรณี เด่น คำแหล้ ที่หายตัวไปในปี พ.ศ. 2559 การกระทำเหล่านี้สร้างช่องว่างในการสืบสวนและนำไปสู่การปฏิเสธความรับผิดชอบของผู้กระทำผิด ส่งผลให้กระบวนการยุติธรรมต้องเผชิญกับอุปสรรคและข้อจำกัดในการพิสูจน์หลักฐานในภายหลัง

จากการสำรวจสถานการณ์ด้านเสรีภาพสื่อในประเทศไทยที่สะท้อนผ่านรายงานขององค์กรนักข่าวไร้พรมแดน (RSF) (Reporters without borders, 2021) พบว่า ประเทศไทยยังคงอยู่ในอันดับที่ต่ำในด้านเสรีภาพสื่อ ซึ่งสะท้อนถึงข้อจำกัดในการนำเสนอข่าวของสื่อกระแสหลัก โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการล่วงละเมิดสิทธิมนุษยชนและการใช้อำนาจรัฐ ซึ่งมีแนวโน้มถูกควบคุมหรือจำกัดจากนโยบายรัฐ รวมถึงการคุกคามทางตรง เช่น การปิดสถานีโทรทัศน์ การออกจดหมายเตือน การอ้างความมั่นคงในการควบคุมเนื้อหาข่าว ปรากฏการณ์เหล่านี้ส่งผลให้

สื่อกระแสหลักไม่สามารถทำหน้าที่ตรวจสอบอำนาจรัฐได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะในประเด็นที่อ่อนไหว เช่น การบังคับสูญหาย ซึ่งมีลักษณะเกี่ยวข้องกับภาครัฐหรือเจ้าหน้าที่รัฐบาลกลุ่ม

ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว จึงเกิด “สื่อทางเลือก” ที่กลายมาเป็นพื้นที่ใหม่ของการสื่อสารสาธารณะในประเด็นสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะกลุ่มสื่อภาคประชาชนที่ลุกขึ้นมาใช้เทคโนโลยีและแพลตฟอร์มดิจิทัลในการส่งเสียงแทนผู้ที่ถูกกดทับหรือถูกลบจากพื้นที่สื่อกระแสหลัก อันได้แก่ การจัดกิจกรรม และการรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องด้านสิทธิมนุษยชน รวมถึงการเชื่อมโยงไปที่สื่อสังคมออนไลน์และภาพยนตร์สารคดี เพื่อให้เกิดผลกระทบการเคลื่อนไหวในสังคมเป็นวงกว้าง ซึ่งสื่อเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เผยแพร่ข้อมูล แต่ยังทำหน้าที่สร้างขบวนการทางสังคม สะท้อนผ่านเนื้อหาที่ตั้งคำถามต่ออำนาจ โครงสร้าง และความไม่เป็นธรรมที่ฝังลึกในระบบ

ในบริบทนี้ “ภาพยนตร์สารคดี” จึงเป็นหนึ่งในเครื่องมือสื่อทางเลือกที่ทรงพลังอย่างยิ่ง เนื่องจากสามารถผสมผสานข้อมูลข้อเท็จจริงกับการเล่าเรื่องในเชิงอารมณ์ ช่วยให้ผู้ชมเข้าถึงประเด็นได้อย่างลึกซึ้ง สร้างความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจ และเกิดแรงจูงใจให้ลุกขึ้นมามีส่วนร่วมในการผลักดันสังคม ภาพยนตร์สารคดีไม่ได้เพียงแค่บันทึกเหตุการณ์ หากแต่ทำหน้าที่ “เปิดโปง” และ “เคลื่อนไหว” ด้วยการตั้งคำถามต่ออำนาจรัฐและโครงสร้างที่ทำให้เกิดการบังคับสูญหาย ซึ่งสื่อหลักอาจไม่สามารถทำได้อย่างตรงไปตรงมา

ทั้งนี้ งานวิจัยระดับสากลแสดงให้เห็นว่าภาพยนตร์สารคดีสามารถสร้างแรงกระเพื่อมทางสังคมได้ เช่น งานวิจัย “การใช้ภาพยนตร์สารคดีเพื่อสนับสนุนสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย กรณีศึกษา The Third Eye” โดย อุณาโลม จันทร์รุ่งมณีกุล (Chanrungmaneeekul, 2019) เกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเด็นพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ประกอบอาชีพของชาวประมงในชุมชนบางละมุง โดยใช้ภาพยนตร์สารคดีเป็นตัวขับเคลื่อนการปฏิบัติการทางสังคม รวมถึงงานวิจัยของ Basson (2015) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอัตลักษณ์ของผู้สร้างภาพยนตร์แอฟริกาได้กับความต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม หรือ Imran (2012) ที่เน้นบทบาทของสารคดีในปากีสถานในการต่อต้านกลุ่มสุดโต่งทางศาสนา

นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษาที่เน้นบทบาทของเทคโนโลยีและอินเทอร์เน็ตในการขยายขอบเขตการเผยแพร่สารคดี เช่น งานของ Falzone (2008) และ Ristovska (2016) ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้สื่อดิจิทัลขององค์กรนานาชาติในการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนผ่านภาพยนตร์

ด้วยคุณลักษณะดังกล่าว ภาพยนตร์สารคดีจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นสื่อทางเลือกที่ใช้เปิดพื้นที่สาธารณะเพื่อพูดถึงประเด็นที่ถูกทำให้เงียบ โดยเฉพาะในสังคมที่ยังไม่เอื้อต่อเสรีภาพในการแสดงออก ภาพยนตร์สารคดีจึงไม่ใช่แค่เครื่องมือของการสื่อสารเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบการเล่าเรื่องของภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย
2. เพื่อศึกษาแบบ (Modes) ของภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย
3. เพื่อเสนอแนวทางการผลิตภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหายในประเทศไทย

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ขอบเขตด้านเนื้อหา งานวิจัยชิ้นนี้เลือกศึกษาจากภาพยนตร์สารคดี โดยมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย ภาพยนตร์สารคดีไทย จำนวน 4 เรื่อง ได้แก่ 1) คำขอโทษ 2) หากสยามยังอยู่ 36 ปี สยาม ชีววุฒิ 3) 'วันเฉลิม' อุ้มไม่หาย ถ้าเราไม่เงียบ และ 4) Sitanun Satsaksit: A changed life เพื่อศึกษาบริบทของภาพยนตร์สารคดีไทย และศึกษาภาพยนตร์สารคดีต่างประเทศที่ได้รับรางวัลในระดับนานาชาติจำนวน 4 เรื่อง ได้แก่ 1) The Act of Killing ได้รับรางวัลขวัญใจผู้ชมเทศกาลภาพยนตร์ซันแดนซ์ (The Sundance Film Festival) ปี ค.ศ. 2013 2) The Look of Silence รางวัล Grand Jury Prize จากเทศกาลภาพยนตร์เวนิส ปี ค.ศ. 2014 3) The Missing Picture ได้รับรางวัล Un Certain Regard ในเทศกาลภาพยนตร์เมืองคานส์ (Cannes Film Festival) ปี ค.ศ. 2013 และ 4) The Silence of Others ได้รับรางวัลขวัญใจผู้ชมในเทศกาลภาพยนตร์นานาชาติซานฟรานซิสโก (San Francisco International Film Festival) ปี ค.ศ. 2018 รวมทั้งหมดจำนวน 8 เรื่อง

ซึ่งแนวคิดการสำหรับการวิเคราะห์ภาพยนตร์ ได้แก่ 1) แนวคิดสิทธิมนุษยชน (Human Rights) 2) แนวคิดอุดมการณ์ (Ideology) 3) แนวคิดการสื่อความหมาย (Meaning) 4) แนวคิดการศึกษาตระกูลภาพยนตร์ (Film Genre) 5) แนวคิดภาพยนตร์สารคดี (Documentary) และ 6) ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social mobilize)

ขอบเขตในด้านเวลา ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าในช่วง พ.ศ. 2560-2566 และเลือกกลุ่มตัวอย่างภาพยนตร์สารคดีในประเทศไทยและต่างประเทศที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย จากการแนะนำของผู้สนับสนุนและผู้เชี่ยวชาญด้านการบังคับสูญหาย ในช่วง 18 สิงหาคม พ.ศ. 2554 – 18 ธันวาคม พ.ศ. 2561 เนื่องจากอยู่ในช่วงที่เกิดการรัฐประหาร และอยู่ในช่วงระหว่งการเสนอร่าง พ.ร.บ. การบังคับสูญหายในรัฐสภา ปี พ.ศ. 2554 แต่ในขณะนั้นยังไม่ถูกบังคับใช้ รวมถึงอยู่ในช่วงที่ภาพยนตร์สารคดีที่เกี่ยวข้องกับการบังคับสูญหายเริ่มถูกผลิตขึ้น

ในประเทศไทยแต่ยังเสนอในแนวสาคดีเชิงข่าว ซึ่งประเด็นการบังคับสูญหายเป็นประเด็นที่มีความละเอียดอ่อนจึงทำให้เกิดการผลิตภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาแบบนี้ค่อนข้างน้อย

กลุ่มประชากรในการศึกษา กลุ่มตัวอย่างนี้อยู่ในขั้นตอนของการเก็บข้อมูลเพื่อวัดผลกระทบของการผลิตภาพยนตร์สารคดีที่ได้ออกแบบและถูกปรับปรุงมาแล้วในการวิจัย R2 (Research 2) ทดสอบต้นแบบภาพยนตร์ โดยจัดแบ่งเป็น 3 กลุ่ม และเป็นผู้ชมในประเทศไทย โดยใช้วิธีคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวนทั้งหมด 33 คน ดังนี้

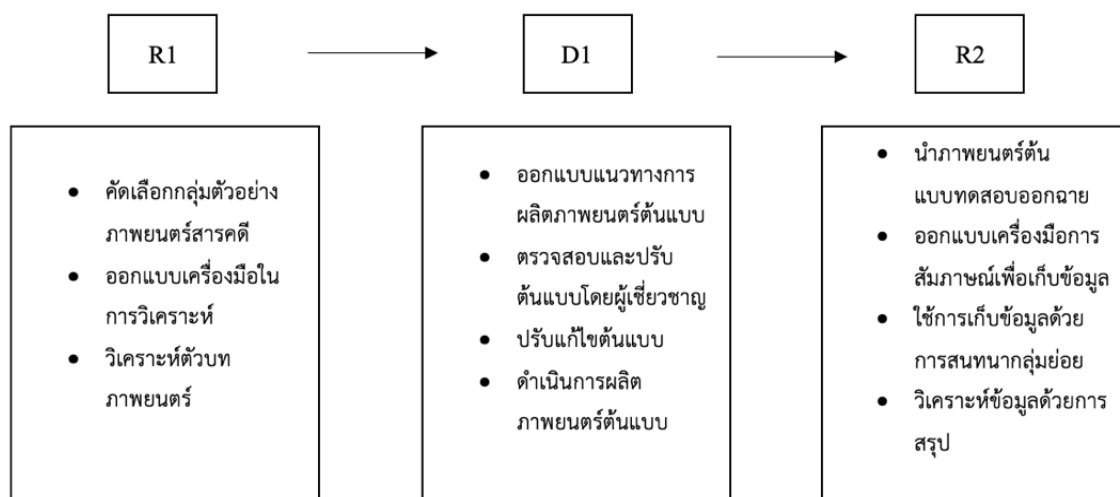
1) กลุ่มผู้ชมที่เป็นผู้ชมทั่วไป โดยแบ่งเกณฑ์ตามช่วงอายุ 18 ปีขึ้นไป เนื่องด้วยภาพยนตร์สารคดีอาจมีเนื้อหาที่ละเอียดอ่อนจึงกำหนดให้กลุ่มผู้ชมมีอายุ 18 ปีขึ้นไป รวมทั้งหมด 27 คน

2) กลุ่มผู้ชมที่เกี่ยวข้องกับด้านภาพยนตร์สารคดีสิทธิมนุษยชน จำนวน 3 คน เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์ภาพยนตร์ในมุมมองของผู้ผลิตและผู้ที่มีประสบการณ์เพื่อให้เห็นแนวทางในการสร้างภาพยนตร์สารคดีที่มีคุณภาพ

3) กลุ่มผู้ชมที่มีอำนาจเชิงนโยบาย ได้แก่ นักวิชาการ ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ข้าราชการที่ทำงานเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชน จำนวน 3 คน เพื่อให้เห็นมุมมองของผู้มีอำนาจเชิงนโยบายที่มีความเห็นต่อความถูกต้องและความสมบูรณ์ของเนื้อหาภาพยนตร์และเพื่อทดสอบองค์ประกอบที่สำคัญของภาพยนตร์ที่สามารถส่งผลกระทบได้อย่างมีคุณภาพ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R & D) โดยมี 3 ขั้นตอน

ภาพที่ 1 ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย

กระบวนการวิจัยและพัฒนาภาพยนตร์สารคดี

ขั้นตอนที่ 1 (Research 1: R1) การวิเคราะห์ภาพยนตร์สารคดี

ผู้วิจัยศึกษาภาพยนตร์สารคดี 8 เรื่อง เกี่ยวกับการบังคับสูญหาย (ไทย 4 เรื่อง และต่างประเทศ 4 เรื่อง) ที่ได้รับรางวัลระดับนานาชาติในช่วงปี พ.ศ. 2554-2561 โดยวิเคราะห์แบบ (Modes) ตามแนวคิดของ Bill Nichols (Nicholas, 2017) และองค์ประกอบการเล่าเรื่อง (Narrative Elements) ตามแนวคิดของ Joanna Barker and Peter Wall (Barker & Wall, 2006) รวมถึงแนวคิดด้านสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย

ขั้นตอนที่ 2 (Development 1: D1) การพัฒนาภาพยนตร์สารคดีต้นแบบ

ข้อมูลจาก R1 ผู้วิจัยนำมาออกแบบโครงสร้างเรื่องราวและแบบการเล่าเรื่อง โดยศึกษาประเด็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนจากเอกสารและสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เช่น Amnesty International Thailand มูลนิธิผสานวัฒนธรรม เป็นต้น จากนั้นดำเนินการเขียนบทภาพยนตร์ และนำเสนอเพื่อปรับแก้ก่อนผลิตจริง กระบวนการผลิตประกอบด้วย การถ่ายทำ ตัดต่อ และออกแบบเสียง โดยได้รับการประเมินจากผู้เชี่ยวชาญด้านภาพยนตร์สารคดีและสิทธิมนุษยชน (5 คน) โดยใช้แบบประเมิน 3 ด้าน ได้แก่ เนื้อหา วิธีการเล่าเรื่อง และเทคนิค ผลการประเมินคุณภาพของเครื่องมือมีค่าเฉลี่ย 4.5 (ระดับมาก) ดังนั้น ผู้วิจัยสามารถนำเครื่องมือไปพัฒนาภาพยนตร์สารคดี

ขั้นตอนที่ 3 (Research 3: R3) การประเมินผล

ภาพยนตร์ต้นแบบถูกนำไปฉายให้กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม รวม 33 คน ได้แก่ ผู้ชมทั่วไป (27 คน) ผู้เชี่ยวชาญด้านสิทธิมนุษยชน (3 คน) และผู้มีอำนาจเชิงนโยบาย (3 คน) ใช้วิธีสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) เพื่อประเมินผลกระทบต่อการสร้างความตระหนักรู้และผลลัพธ์เชิงสังคม ซึ่งข้อมูลที่ได้ถูกนำมาสรุปและวิเคราะห์เพื่อพัฒนาภาพยนตร์ให้มีคุณภาพสูงสุด

ผลการวิจัย

1. องค์ประกอบการเล่าเรื่องของภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย พบว่า ภาพยนตร์สารคดีที่ว่าด้วยการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหายเป็นเครื่องมือสำคัญที่สะท้อนถึงความยุติธรรมและความโหดร้ายในสังคม

โครงสร้างการเล่าเรื่องส่วนใหญ่ เน้นการเล่าเรื่องผ่านโครงสร้างสามองก์โดยใช้การตัดสลับระหว่างอดีตและปัจจุบัน สร้างบรรยากาศคลุมเครือและกระตุ้นให้ผู้ชมตั้งคำถามต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ภาพยนตร์อย่าง *The Act of Killing*, *The Missing Picture* และ *The Look of Silence* เลือกถ่ายทอดเรื่องราวผ่านประสบการณ์ของทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ นำเสนอความเจ็บปวดการตั้งคำถามถึงความยุติธรรม และผลกระทบทางสังคมที่ซับซ้อน

ตัวละครในเรื่องมักสะท้อนถึงความสูญเสียและความหวังในการได้รับความยุติธรรม ทำให้ผู้ชมเกิดความเห็นอกเห็นใจและเข้าใจความรู้สึกของพวกเขาได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

สถานที่และฉากในภาพยนตร์ยังถูกออกแบบให้สื่อถึงบรรยากาศของความกลัวและความไม่มั่นคง เช่น การใช้สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับอาชญากรรมในอดีตหรือพื้นที่ที่เต็มไปด้วยสัญลักษณ์ทางสังคม

การใช้สัญลักษณ์ในภาพยนตร์ช่วยเพิ่มมิติทางความหมายให้กับเรื่องราว เช่น ฉากเปิดที่กำลังจะถูกนำไปเชิดใน *The Act of Killing* ที่สะท้อนถึงชะตากรรมของเหยื่อที่ถูกบังคับให้หายตัวไปขณะเดียวกัน

ดนตรีประกอบและการเล่าเรื่องที่เน้นอารมณ์ของตัวละครยังช่วยเร้าอารมณ์ของผู้ชม ทำให้รู้สึกเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งแนวทางในการเล่าเรื่องของภาพยนตร์เหล่านี้ไม่ได้เพียงบอกเล่าเรื่องราวของบุคคลที่สูญหายเท่านั้น แต่ยังเป็นเสียงสะท้อนถึงโครงสร้างอำนาจที่เอื้อให้เกิดความอยุติธรรมและความรุนแรงในสังคม กระตุ้นให้ผู้ชมตั้งคำถามถึงความเป็นธรรม และเป็นส่วนหนึ่งในการผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลง

2. แบบ (Modes) ของภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหาย พบว่า ภาพยนตร์สารคดีที่วาดด้วยการบังคับสูญหายโดยส่วนใหญ่ใช้แบบบรรยาย (Expository Mode) เป็นหลัก ซึ่งพบว่า มีการใช้งานมากที่สุดถึงร้อยละ 53.75 แบบนี้จะช่วยให้ข้อมูลเชิงลึกและอธิบายเหตุการณ์ที่ซับซ้อนให้เข้าใจง่าย ผ่านการเล่าเรื่องที่กระชับและตรงไปตรงมา เช่น การอธิบายกฎหมายหรือรายละเอียดของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นผ่านผู้บรรยายหรือผู้ดำเนินเรื่อง นอกจากนี้ ยังมีการใช้แบบบทกวี (Poetic Mode) และแบบมีส่วนร่วม (Participatory Mode) ในบางเรื่อง โดยแบบบทกวี (Poetic Mode) เน้นการนำเสนอเชิงสัญลักษณ์ผ่านภาพและเสียงที่กระตุ้นอารมณ์ผู้ชม ส่วนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Mode) ช่วยให้เรื่องราวมีมิติที่สมจริงขึ้นผ่านการสัมภาษณ์และการมีส่วนร่วมของผู้สร้าง แม้แบบบรรยาย (Expository Mode) จะเป็นแบบหลัก แต่แบบสังเกตการณ์ (Observational Mode) กลับเป็นแบบที่สร้างผลกระทบต่อผู้ชมมากที่สุด ด้วยการนำเสนอเหตุการณ์จริงโดยไม่มีการแทรกแซงจากผู้กำกับ ทำให้ผู้ชมสัมผัสถึงความสมจริงและอารมณ์ของตัวละครได้อย่างลึกซึ้ง

3. แนวทางการผลิตภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหายในประเทศไทย พบว่า ภาพยนตร์สารคดีที่นำเสนอประเด็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยเฉพาะการบังคับสูญหาย เป็นงานที่ต้องอาศัยการวางแผนอย่างละเอียดและรอบคอบในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การออกแบบแนวทาง ค้นหาเรื่องราว การเขียนบท การผลิต ไปจนถึงการเผยแพร่

การเล่าเรื่องเป็นหัวใจสำคัญของภาพยนตร์สารคดี โดยต้องสร้างสมดุลระหว่างอารมณ์และข้อมูล เพื่อให้ผู้ชมเข้าใจและมีส่วนร่วมกับประเด็นปัญหา โครงสร้างแบบสามองก์ (การตั้งคำถาม-

เปิดเผยความจริง-สะท้อนทางออก) ช่วยให้เรื่องราวกระชับและเข้าถึงง่ายสำหรับผู้ชมทั่วไป อย่างไรก็ตาม ควรเสริมมิติทางกฎหมายและสังคมเพื่อให้เกิดความลึกซึ้งมากขึ้น

องค์ประกอบด้านภาพและเสียงมีบทบาทสำคัญในการสร้างอารมณ์ร่วม ภาพสัมภาษณ์และบรรยากาศที่สื่อถึงความเจ็บปวด สามารถถ่ายทอดความสูญเสียของครอบครัวผู้ถูกบังคับสูญหายได้อย่างมีพลัง ขณะที่การใช้ภาพเหตุการณ์จริงหรือข้อมูลเชิงสืบสวนจะช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือของสารคดี การใช้เสียงสัมภาษณ์ที่มีพลังอารมณ์สามารถดึงดูดความสนใจของผู้ชมได้ แต่ต้องระวังไม่ให้อารมณ์นำมากเกินไป จนกลบมิติของปัญหาเชิงโครงสร้างที่อยู่ในภาพยนตร์

ประเด็นสำคัญอีกประการ คือ ความลึกซึ้งของเนื้อหา ผู้ชมที่มีความรู้และประสบการณ์ที่ต่างกันมีความคาดหวังต่อสารคดีในระดับที่แตกต่างกัน นักศึกษาและคนทั่วไปต้องการเรื่องราวที่เข้าใจง่ายและกระตุ้นให้เกิดการตระหนักรู้ ขณะที่นักกฎหมายและผู้เชี่ยวชาญต้องการชมการวิเคราะห์เชิงลึกที่เชื่อมโยงกับกฎหมายและนโยบาย การพัฒนาสารคดีให้ครอบคลุมทั้งสองกลุ่มจึงเป็นความท้าทายที่สำคัญ

ผลกระทบของสารคดีต่อผู้ชมเป็นอีกปัจจัยที่ต้องคำนึงถึง ภาพยนตร์ที่มีพลังสามารถกระตุ้นให้ผู้ชมตั้งคำถามและต้องการมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ แต่ก็ต้องรักษาความสมดุลในการนำเสนอเพื่อหลีกเลี่ยงอคติหรือการมองปัญหาในมิติเดียว นอกจากนี้ การเชื่อมโยงเรื่องราวกับบริบททางสังคมของประเทศเป็นสิ่งสำคัญ เพราะจะช่วยให้ผู้ชมรู้สึกว่ปัญหานี้เกี่ยวข้องกับชีวิตของพวกเขาโดยตรง

อภิปรายผลการวิจัย

จากข้อมูลสรุปผลการวิจัยทำให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญและผลของตัวแปรที่สามารถทำให้ภาพยนตร์สามารถสร้างผลกระทบต่อสังคมโดยสามารถอภิปรายผล ได้ดังนี้

1. ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบและแบบ (Modes) ของภาพยนตร์สารคดี ทั้งนี้ ผู้วิจัยขออภิปรายจากวัตถุประสงค์ในข้อที่ 1 และ 2 รวมกันในข้อนี้ จากผลการวิจัยพบว่า 1) องค์ประกอบการเล่าเรื่องของภาพยนตร์สารคดี ที่ว่าด้วยการบังคับสูญหายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสะท้อนปัญหาทางสังคมและสิทธิมนุษยชนผ่านโครงสร้างที่ซับซ้อนและกระตุ้นให้เกิดการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ต่อความยุติธรรมในสังคม ซึ่งการค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Nichols (2017) ที่ระบุว่า ภาพยนตร์สารคดีมีบทบาทสำคัญในการเปิดเผยความจริงและสร้างความตระหนักรู้แก่ผู้ชม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้โครงสร้างการเล่าเรื่องแบบดัดสลับระหว่างอดีตและปัจจุบัน ซึ่งเป็นเทคนิคที่ช่วยเสริมสร้างความลึกซึ้งของเนื้อหาและเพิ่มความน่าสนใจให้กับผู้ชม การศึกษาโดย Aufderheide (2008) ยังสนับสนุนว่า ภาพยนตร์สารคดีสามารถเป็นพื้นที่

สำหรับการเจรจาทางสังคมที่มีพลัง เนื่องจากเป็นสื่อที่นำเสนอเรื่องราวเชิงลึกที่เชื่อมโยงอารมณ์ของผู้ชมเข้ากับปัญหาสังคมที่แท้จริง

การศึกษาพบว่า จากภาพยนตร์กลุ่มตัวอย่าง *The Act of Killing*, *The Missing Picture* และ *The Look of Silence* ใช้วิธีการเล่าเรื่องที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ ซึ่งแนวทางนี้สามารถเชื่อมโยงกับทฤษฎีของ Brecht (2014) ว่าด้วย “The Alienation Effect” หรือ “Verfremdungseffekt” ที่ช่วยให้ผู้ชมสามารถถอยห่างจากเหตุการณ์และสะท้อนคิดอย่างมีวิจารณญาณแทนที่จะจมอยู่ในอารมณ์เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ การใช้สัญลักษณ์ เช่น ฉากเปิดที่กำลังจะถูกนำไปเชือดใน *The Act of Killing* ยังแสดงให้เห็นถึงการนำเสนอที่มีความหมายเชิงลึกและช่วยขยายขอบเขตของการสื่อความหมาย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Barthes (1977) ว่าด้วยการอ่านรหัสสัญลักษณ์ (Semiotics) ในสื่อภาพยนตร์ (2) แบบ (Mode) ของภาพยนตร์สารคดีพบว่า แบบบรรยาย (Expository Mode) มีการใช้งานมากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับ Nichols (2017) ที่ระบุว่าแบบบรรยาย (Expository Mode) เป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพในการนำเสนอข้อมูลที่ซับซ้อนให้เข้าใจง่าย อย่างไรก็ตาม งานวิจัยของ Bruzzi (2006) ชี้ให้เห็นว่าการใช้แบบสังเกตการณ์ (Observational Mode) สามารถสร้างผลกระทบทางอารมณ์และเพิ่มความน่าเชื่อถือได้มากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษานี้ที่พบว่า แบบสังเกตการณ์ (Observational Mode) เป็นรูปแบบที่กระตุ้นอารมณ์และสร้างความสมจริงให้กับผู้ชมได้มากที่สุด งานวิจัยของ Winston (1995) ยังระบุว่าภาพยนตร์สารคดีที่ใช้แบบสังเกตการณ์ (Observational Mode) มักได้รับความเชื่อถือสูงเนื่องจากไม่มีการแทรกแซงจากผู้กำกับโดยตรง

สำหรับแนวทางการผลิตภาพยนตร์สารคดีเกี่ยวกับการบังคับสูญหายในประเทศไทย ผลการวิจัยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการสร้างการเล่าเรื่องที่ต้องสร้างสมดุลระหว่างอารมณ์และข้อมูล ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Corner (2002) ที่เน้นว่าภาพยนตร์สารคดีต้องสามารถดึงดูดอารมณ์ของผู้ชมได้โดยไม่ละทิ้งความถูกต้องของข้อมูลทางวิชาการและข้อเท็จจริง ขณะเดียวกัน การศึกษาโดย Nichols (2017) เน้นว่าการใช้เสียงและภาพในสารคดีต้องมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนเพื่อสร้างอารมณ์ร่วมและขับเน้นสาระสำคัญของเนื้อหา งานวิจัยนี้ยังพบว่า ภาพสัมผัสและบรรยากาศของความเจ็บปวดทรมานสำคัญในการถ่ายทอดความรู้สึกสูญเสีย ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Renov (1993) ที่กล่าวถึงการใช้ “Performative Documentary” ในการสร้างอารมณ์ร่วมให้กับผู้ชมผ่านการนำเสนอเชิงศิลปะ

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเนื้อหาให้ครอบคลุมกลุ่มผู้ชมที่มีพื้นฐานความรู้แตกต่างกันเป็นความท้าทายที่ต้องคำนึงถึง งานวิจัยของ Plantinga (1997) ระบุว่า สารคดีที่ต้องการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่กว้างขวางจำเป็นต้องมีการผสมผสานแนวทางการเล่าเรื่องที่สามารถึงดูด

ทั้งผู้ชมทั่วไปและผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นประเด็นที่ผลการศึกษาได้กล่าวถึงในแง่ของการปรับสมดุลระหว่างการเล่าเรื่องแบบเข้าใจง่ายและการนำเสนอข้อมูลเชิงลึกทางกฎหมายและสังคม

2. กระบวนการผลิตภาพยนตร์สารคดี เป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและต้องอาศัยการออกแบบเชิงโครงสร้างที่มีประสิทธิภาพ เพื่อให้สามารถถ่ายทอดเรื่องราวที่สำคัญไปสู่ผู้ชมได้อย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของสารคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและการบังคับสูญหาย ซึ่งเป็นประเด็นที่อ่อนไหวและต้องมีความระมัดระวังในการนำเสนอ การศึกษานี้ได้ดำเนินการผ่านห้าขั้นตอนหลัก โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นตอนการออกแบบภาพยนตร์ เป็นขั้นตอนแรกที่สำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นกระบวนการที่กำหนดแนวทางการเล่าเรื่อง โครงสร้าง และรูปแบบของสารคดี ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อการสื่อสารข้อมูลไปยังผู้ชม จากงานวิจัยของ Nichols (2017) ซึ่งกล่าวถึงแบบการเล่าเรื่องของสารคดี การออกแบบสารคดีเรื่องนี้ได้นำแนวทางของแบบ Expository และ Participatory มาใช้ควบคู่กัน โดย Expository ใช้สำหรับการนำเสนอข้อเท็จจริงและข้อมูลทางกฎหมาย ในขณะที่ Participatory ถูกใช้ในส่วนที่มีการสนทนากับตัวละคร เพื่อสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมของผู้ชม การออกแบบยังให้ความสำคัญกับแบบบทกวี (Poetic Mode) ในบางส่วนของภาพยนตร์ เพื่อเสริมสร้างบรรยากาศและอารมณ์ของเรื่องราว

ขั้นตอนการค้นหาค้นเรื่อง เป็นกระบวนการสำคัญที่ช่วยให้สามารถเลือกประเด็นที่เหมาะสมและมีความสำคัญต่อสังคม โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาประเด็นการบังคับสูญหายในประเทศไทยผ่านการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญจาก Amnesty International Thailand มูลนิธิผสานวัฒนธรรม และสำนักข่าวประชาไท วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเข้าใจประเด็นได้อย่างลึกซึ้งและสามารถเลือกเนื้อหาที่มีศักยภาพสูงสุดในการสร้างผลกระทบต่อสังคม จากงานวิจัยของ Robiger (2009) เน้นย้ำว่าการเลือกต้นเรื่องที่เหมาะสมเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้สารคดีมีความน่าสนใจและสามารถเชื่อมโยงกับผู้ชมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ขั้นตอนวิธีการเล่าเรื่อง (ออกแบบบท) เป็นขั้นตอนที่นำข้อมูลที่ได้จากการค้นหาค้นเรื่องมาพัฒนาให้เป็นโครงสร้างที่สมบูรณ์ งานวิจัยของ Bernard (2011) ชี้ให้เห็นว่าการเขียนบทสำหรับสารคดีนั้นแตกต่างจากการเขียนบทสำหรับภาพยนตร์แนวเรื่องแต่ง (Fiction) เนื่องจากต้องคำนึงถึงความเป็นจริงและความถูกต้องของข้อมูล ผู้วิจัยได้นำโครงสร้างการเล่าเรื่องที่ได้จากการออกแบบมาปรับใช้ โดยให้ความสำคัญกับการตั้งคำถามเกี่ยวกับความยุติธรรมและผลกระทบของการบังคับสูญหาย นอกจากนี้ยังมีการปรึกษาผู้เชี่ยวชาญและอาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อให้บทภาพยนตร์มีความแม่นยำและน่าเชื่อถือมากที่สุด

ขั้นตอนเทคนิคการผลิตและตัดต่อ เป็นกระบวนการที่นำแนวคิดและแผนงานที่วางไว้มาแปลงเป็นภาพยนตร์ที่สมบูรณ์ การถ่ายทำได้รับการวางแผนล่วงหน้าโดยอาศัยหลักการ

ของ Observational Documentary ซึ่งเน้นการบันทึกเหตุการณ์จริงโดยไม่แทรกแซงมากนัก (Aufderheide, 2008) การใช้เทคนิคการถ่ายทำที่หลากหลาย เช่น การสัมภาษณ์ การบันทึกเหตุการณ์ และการใช้ภาพสถานที่สำคัญ ช่วยให้ผู้ชมสามารถเข้าใจเรื่องราวได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การตัดต่อเป็นกระบวนการที่ช่วยเชื่อมโยงเรื่องราวให้มีความต่อเนื่องและสร้างอารมณ์ที่เหมาะสมให้กับภาพยนตร์ โดยอาศัยหลักการของ Eisenstein (1969) ในการใช้ Montage เพื่อตัดสลับภาพเพื่อสื่อถึงประเด็นที่ต้องการเน้นย้ำ

ขั้นตอนการตรวจสอบและปรับแก้ไข เพื่อให้ภาพยนตร์มีคุณภาพสูงสุด ก่อนการเผยแพร่ ผู้วิจัยได้นำภาพยนตร์ไปเสนอแก่ผู้เชี่ยวชาญเพื่อให้ข้อเสนอแนะและแก้ไขในส่วนที่จำเป็น การตรวจสอบนี้ไม่เพียงแต่ช่วยให้เนื้อหา มีความสมบูรณ์มากขึ้น แต่ยังช่วยให้มั่นใจได้ว่าการนำเสนอประเด็นอ่อนไหวจะไม่ส่งผลกระทบต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง (Winston, 1995) การพิจารณาเรื่องจริยธรรมของสารคดีจึงเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญเป็นอย่างมากในขั้นตอนนี้

3. การทดสอบผลกระทบของภาพยนตร์สารคดีที่ได้จากการผลิต ทั้งนี้ จากวัตถุประสงค์ในข้อที่ 3 แนวทางการผลิตภาพยนตร์สารคดีที่มีเนื้อหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้านการบังคับสูญหายในประเทศไทย จากผลการศึกษาที่ได้พบว่า องค์ประกอบที่สำคัญในการสร้างภาพยนตร์สารคดีที่สามารถเคลื่อนไหวสังคม ในประเด็นการบังคับสูญหาย ประกอบด้วยวิธีการเล่าเรื่องที่สามารถเข้าถึงจิตใจของผู้ชม การใช้ภาพและเสียงที่ทรงพลัง การเชื่อมโยงปัญหากับบริบทสังคม การกระตุ้นให้ผู้ชมลงมือทำ และการสร้างความร่วมมือกับองค์กรที่เกี่ยวข้อง องค์ประกอบเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการทำให้ภาพยนตร์สารคดีไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือเล่าเรื่อง แต่เป็นเครื่องมือที่สามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังพบว่า “อุดมการณ์” เป็นตัวแปรสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการทำงานของภาพยนตร์สารคดีและปฏิกิริยาของผู้ชม ซึ่งสามารถอธิบายในมิติต่าง ๆ ดังนี้

1) ความสัมพันธ์ของอุดมการณ์ของภาพยนตร์กับอุดมการณ์ของผู้ชมภาพยนตร์ สารคดีส่วนใหญ่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนอุดมการณ์ของผู้สร้าง และสะท้อนประเด็นปัญหาสังคมที่ต้องการเน้นย้ำ อย่างไรก็ตาม ผู้ชมแต่ละคนก็มีอุดมการณ์ ความเชื่อ และประสบการณ์ของตนเองที่หล่อหลอมมุมมองต่อประเด็นต่าง ๆ มาแล้ว ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างอุดมการณ์ของภาพยนตร์และผู้ชม ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาภาพยนตร์ “อันตราย” ซึ่งสะท้อนประเด็นการบังคับสูญหาย ภาพยนตร์เรื่องนี้แสดงอุดมการณ์ที่ชัดเจนของผู้สร้างในการตั้งคำถามต่อกระบวนการยุติธรรม ความยุติธรรมในสังคมและบทบาทของอำนาจรัฐที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของประชาชนอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังภาพยนตร์เน้นความเชื่อในสิทธิมนุษยชน ความโปร่งใส และการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

เมื่อพิจารณาปฏิกริยาของผู้ชมที่หลากหลาย พบว่า กลุ่มนักศึกษาและคนทั่วไปที่ไม่คุ้นเคยกับประเด็นนี้ก่อนชมภาพยนตร์ ได้รับการเปิดมุมมองใหม่และเกิดความตระหนักในสิทธิมนุษยชน ความรู้สึกเห็นใจครอบครัวผู้สูญหายถูกระตุ้นผ่านภาพและเสียงที่ทรงพลัง เช่น น้ำเสียงของพี่สาวผู้สูญหายหรือภาพบ้านที่ว่างเปล่า กลุ่มนี้มองว่าภาพยนตร์เป็นบทเรียนที่ทำให้เข้าใจปัญหาที่ไม่เคยรับรู้มาก่อน ในทางตรงกันข้าม กลุ่มผู้ชมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม เช่น เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือผู้มีความเชี่ยวชาญในระบบ อาจตั้งคำถามต่อความสมดุลในการนำเสนอของภาพยนตร์ พวกเขาอาจเห็นว่าภาพยนตร์นำเสนอปัญหาในเชิงวิพากษ์มากเกินไป และขาดการเสนอทางออกเชิงสร้างสรรค์ ความขัดแย้งนี้สะท้อนให้เห็นว่าอุดมการณ์ของผู้ชมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิธีการตีความและตอบสนองต่อเนื้อหาภาพยนตร์

2) การปะทะและการหลอมรวมของอุดมการณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ของภาพยนตร์และผู้ชมไม่ได้เป็นไปในลักษณะตรงไปตรงมา แต่เป็นกระบวนการปะทะ แลกเปลี่ยน และบางครั้งอาจเกิดการหลอมรวมกัน ตัวอย่างเช่น สำหรับกลุ่มนักศึกษาและประชาชนทั่วไป ภาพยนตร์ทำหน้าที่ปลุกฝังหรือเสริมสร้างอุดมการณ์ใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน และความยุติธรรมในสังคม สำหรับเจ้าหน้าที่รัฐหรือผู้เชี่ยวชาญ ภาพยนตร์อาจทำให้เกิดการปะทะเชิงความคิด เปิดโอกาสให้เกิดการถกเถียงถึงปัญหาเชิงโครงสร้างในสังคม แม้จะมีการตั้งคำถามหรือปฏิเสธเนื้อหาบางส่วน แต่ในท้ายที่สุด บทสนทนาที่เกิดขึ้นสามารถสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งการสร้างพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยน เช่น การจัดเสวนาหลังการฉายภาพยนตร์ หรือการใช้ช่องทางออนไลน์เปิดเวทีพูดคุย ถือเป็นกลยุทธ์สำคัญที่ช่วยให้ภาพยนตร์สารคดีสามารถทำงานได้ทั้งกับผู้ชมที่มีอุดมการณ์เดียวกันและต่างกัน

3) อุดมการณ์ของภาพยนตร์ที่เลือกผู้ชม และการสื่อสารโน้มน้าว การศึกษาพบว่า อุดมการณ์ของภาพยนตร์ทำหน้าที่เป็น “เครื่องกรอง” ที่เลือกผู้ชมโดยอัตโนมัติ ผู้ที่มีอุดมการณ์สอดคล้องหรือมีความสนใจในประเด็นที่นำเสนอจะรู้สึกเชื่อมโยงกับเนื้อหามากกว่า ในขณะที่ผู้ที่มีอุดมการณ์ต่างออกไป อาจมองว่าภาพยนตร์ลำเอียงหรือไม่สอดคล้องกับมุมมองของตนเอง ตัวอย่างเช่น ภาพยนตร์ "อันตรายนาม" สามารถดึงดูดกลุ่มนักศึกษา นักกิจกรรม และผู้สนับสนุนสิทธิมนุษยชนได้เป็นอย่างดี แต่สำหรับเจ้าหน้าที่รัฐบางกลุ่มกลับมองว่าเป็นการวิพากษ์วิจารณ์โดยไม่สร้างสรรค์

ซึ่งแนวทางในการวิเคราะห์ผลลัพธ์เหล่านี้อาจสามารถอธิบายได้ผ่านทฤษฎีการสื่อสาร ได้แก่ 1) ทฤษฎีการเลือกสรรข้อมูล (Selective Exposure Theory) สามารถนำมาวิเคราะห์เกี่ยวกับแนวโน้มของผู้ชมในการเลือกชมเนื้อหาที่สอดคล้องกับความเชื่อของตนเอง ที่ทำให้ภาพยนตร์สามารถโน้มน้าวผู้ชมกลุ่มที่มีอุดมการณ์เดียวกันได้ง่ายกว่า 2) ทฤษฎีการขยายกรอบความคิด

(Framing Theory) การนำเสนอผ่านกรอบความคิดที่สะท้อนอารมณ์ เช่น การเน้นความทุกข์ทรมานของครอบครัวผู้สูญหาย ทำให้ผู้ชมที่มีมุมมองคล้ายกันตอบสนองในเชิงบวก และ 3) ทฤษฎีความเชื่อมโยงทางอารมณ์ (Affective Disposition Theory) การสร้างความเชื่อมโยงทางอารมณ์ระหว่างผู้ชมกับเรื่องราวในภาพยนตร์ เช่น การใช้ภาพและเสียงที่ทรงพลัง ช่วยโน้มน้าวใจผู้ชมที่มีอุดมการณ์ใกล้เคียงกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นต้น

4) ข้อจำกัดและโอกาสในการขยายผล แม้อุดมการณ์ที่ชัดเจนของภาพยนตร์จะทำให้สามารถสื่อสารกับผู้ชมกลุ่มเป้าหมายได้อย่างมีพลัง แต่ก็อาจสร้างข้อจำกัดในการเข้าถึงผู้ชมกลุ่มอื่นที่มีอุดมการณ์แตกต่างกัน หากผู้สร้างภาพยนตร์ต้องการขยายอิทธิพลในวงกว้าง การปรับโครงสร้างการเล่าเรื่องเพื่อสร้างความสมดุลในการนำเสนอ และเปิดพื้นที่ให้มุมมองที่หลากหลายจะช่วยลดความขัดแย้งและเพิ่มโอกาสในการสร้างบทสนทนาระหว่างผู้ชมกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งคำถามที่สำคัญก็คือ เราจะสามารถหาตัวแปรอะไรได้บ้างที่จะทำให้ภาพยนตร์สามารถที่จะทำงานและเข้าถึงผู้ชมได้เป็นวงกว้างมากขึ้น

จากการวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปได้ว่า อุดมการณ์ของภาพยนตร์สารคดีและอุดมการณ์ของผู้ชมมีความสัมพันธ์กันในลักษณะปะทะ แลกเปลี่ยน และหลอมรวมกัน ภาพยนตร์สารคดีที่มีอุดมการณ์ชัดเจนสามารถสร้างพลังในการโน้มน้าวใจผู้ชมที่มีความคิดสอดคล้องกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมที่กว้างขึ้นผู้สร้างภาพยนตร์ควรพิจารณาสร้างพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและนำเสนอเนื้อหาในลักษณะที่เชื่อมโยงกับผู้ชมที่หลากหลายอุดมการณ์เพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดและสร้างบทสนทนาที่สามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. ควรมีการบรรจุประเด็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะการบังคับสูญหาย ไว้ในเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภาพยนตร์สารคดี เพื่อเสริมสร้างจริยธรรม ความตระหนักรู้ทางสังคม และการมองภาพยนตร์ในฐานะเครื่องมือทางการสื่อสารเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ใช่เพียงแค่เครื่องมือทางศิลปะ

2. ควรส่งเสริมให้นักศึกษาศึกษาและวิเคราะห์แบบการเล่าเรื่อง (Modes) ของภาพยนตร์สารคดีอย่างหลากหลาย พร้อมทั้งเน้นย้ำถึงจริยธรรมในการสื่อสารประเด็นที่มีความอ่อนไหว โดยอาจใช้ภาพยนตร์ตัวอย่างที่มีประสิทธิภาพในการกระตุ้นความรู้สึกและความเข้าใจในประเด็นทางสังคม

3. ผู้สร้างภาพยนตร์ที่นำเสนอประเด็นการบังคับสูญหายควรใช้โครงสร้างการเล่าเรื่องแบบสามองก์ เพื่อช่วยให้ผู้ชมเข้าใจปัญหาที่ซับซ้อนอย่างเป็นลำดับ พร้อมทั้งสร้างสมดุลระหว่างข้อมูลข้อเท็จจริงและการเร้าอารมณ์ เพื่อให้เกิดผลกระทบทางอารมณ์และการตระหนักรู้ในระดับสังคม

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาอุดมการณ์ที่แฝงในภาพยนตร์สารคดีและของผู้ชม เพื่อเข้าใจบทบาทของภาพยนตร์ในการปลูกฝังหรือท้าทายค่านิยมทางสังคม

2. ควรใช้กรอบทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) Selective Exposure Theory เพื่อวิเคราะห์การเลือกเสพสื่อที่สอดคล้องกับความเชื่อเดิมของผู้ชม 2) Framing Theory เพื่อศึกษาวิธีการจัดกรอบความคิดเกี่ยวกับการบังคับสูญหายและความยุติธรรม และ 3) Affective Disposition Theory เพื่อวิเคราะห์ปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้ชมต่อเรื่องราวในภาพยนตร์

3. พิจารณามิติทางจริยธรรมในการนำเสนอความรุนแรง เพื่อลดผลกระทบเชิงลบและคำนึงถึงข้อกฎหมาย

เอกสารอ้างอิง

พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นับบุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565.

(2565, 25 ตุลาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 139 ตอนที่ 55 ก. หน้า 45.

Amnesty International Thailand. (2020, October 5). *การบังคับบุคคลให้สูญหาย*.

<https://www.amnesty.or.th/our-work/enforced-disappearance>

Aufderheide, P. (2008). *Documentary film: A very short introduction*. Oxford University Press.

Barker, J., & Wall, P. (2006). *A2 media studies: The essential revision guide for AQA*. Routledge.

Barthes, R., & Heath, S. (1977). *Image, music, text*. Fontana Press.

Basson, L. (2015). *South African Filmmakers' Identities and Social Change* (Publication Number 28281870) [Doctoral dissertation, University of Johannesburg].

Bernard, S. C. (2011). *Documentary storytelling: Creative nonfiction on screen*. Focal Press.

Brecht, B., Giles, S., Silberman, M., Kuhn, T., Davis, J., & Willett, J. (2014). *Brecht on theatre: The development of an aesthetic*. Bloomsbury.

Bruzzi, S. (2006). *New documentary* (2nd ed.). Routledge.

Corner, J. (2002). Performing the Real: Documentary Diversions. *Television & New Media*, 3(3), 255–269. <https://doi.org/10.1177/152747640200300302>

- Chanrungrmaneeikul, U. (2019). *Uses of Documentary as Social Practice for Advocacy and Educating Human Rights: A case study of The Third Eye*. https://shapesea.com/wp-content/uploads/2019/07/8-Unaloam.Academic-Paper.edited.FINAL_.pdf
- Eisenstein, S. (1969). *Film Form: Essays in Film Theory* (J. Leyda, Ed. reprint ed.). Harcourt, Inc.
- Falzone, P. (2008). *Documentary for change* (Publication No. 3346208) [Doctoral dissertation, University of Pennsylvania].
- Imran, R. (2012). *Locating a documentary cinema of accountability: The emergence of activist film practices as a socio-political movement in contemporary Pakistan* (Publication No. NS22660) [Doctoral dissertation, Simon Fraser University].
- Renov, M. (1993). *Theorizing documentary*. Routledge.
- Reporters without borders. (2021, January 30). *2021 WORLD PRESS FREEDOM INDEX*. <https://rsf.org/en/ranking>
- Nichols, B. (2017). *Introduction to documentary* (3rd ed.). Indiana University Press.
- Plantinga, C. R. (1997). *Rhetoric and representation in nonfiction film*. Cambridge University Press.
- Rabiger, M. (2009). *Directing the documentary* (5th ed.). Focal Press/Elsevier.
- Ristovska, S. (2016). *Human rights through the lens: A study of the institutionalization and professionalization of video activism* (Publication No. 10191534) [Doctoral dissertation, University of Pennsylvania].
- United Nations. (2006). *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-all-persons-enforced>.
- Winston, B. (1995). *Claiming the real: The documentary film revisited*. Bloomsbury Academic.